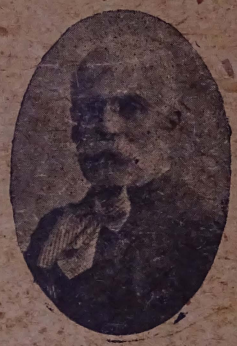

274
2

პიპინოპროვის ისტორიკალია

მდასხიის 40 წლის ანსუბობის გამა.

გრიგორ ვასილის ძე ჩანკვიანი.

აღწერილი და გამოცემული

ზ. კიკინაძისაგან.

ფასი 2 მან.

ქართული მწიგნობრობის ისტორიის

ქართული წიგნის მადახის 40 წლის არსებობის გამო.

655/

157

274

ნვ. 52/18

მპ. 16

სპრ.

გრაფარ ვასილის ძე ჩაქვიანი.

~~გრაფარ ვასილის ძე ჩაქვიანი~~

აღწერილი და გამოცემული

193

ზ. ჭიჭინაძისაგან.

ფასი 2 მან.

ივ. 1834

თბილისი

სტამბა დავ. ჰიტნავისი

1919

წიგნისაგან

ქართული მწიგნობრობის ისტორიიდან

ქართული წიგნის მალაზიის 40 წლის არსებობის შესრულების
გამო.

I.

მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგიდან ქართველი ერისთვის დადგა მეტათ მძიმე და შავი დღეები, რასაც რუსეთას მთავრობა გვპირდებოდა და რის პირობასაც გვაძლევდენ, იგინი მერე გავვიმტყუნდნენ და როცა ფეხი შემოდგეს საქართველოში და მერე ცოტათი რომ ნიადაგი გაიმაგრეს, ამის შემდეგ მათ თვისი პირობა დაარღვიეს და ნაცვლათ სიკეთის და დახმარების, მტრობა მომართეს, ქართველ ერს დევნა დაუწყეს. ქართველ ერის გადაგვარებას, ანუ გარუსების ცდას მიეცნენ, ამიტომ ქართულ მწიგნობრობას და ისტორიასაც სასტიკი ცენზორი დაუნიშნეს.

რუსეთის მთავრობამ თავის საწადელს მიაღწია, საქმე ისე მოეწყო, რომ ქართველნი თვითვე მოიძულებდნენ ქართველს ენას, ქართულ წიგნის კითხვას და თვით ქართველნი უკრძალავდნენ თვის შვილებს ქართული ენის სწავლებას, თვითსკოლებშიაც სთხოვდნენ უფროსებს, რომ ჩვენ შვილებს ქართულს წერა-კითხვას ნუ ასწავლითო.

ზოგეტი გრიგორი არბუჯიანი იტყოდა ხოლმე: რომ ქართუ-

ლი ენა და წიგნი ჩვენს დროს დიდს ძაგებას იყო მიცემულიო; ქართული წიგნი გლეხებისა იყო და თავად-აზნაურებისა კი რუსულიო.

ზოგეტი ვახტანგ ორბელიანი იტყოდა, რომ ჩვენი ნათესავე-ბი სულ იმას გვეუბნებოდენ. რომ ქართულ ენის სწავლას თავი დაანებეთო, ქართული ენა გლეხების ენა არისო, ჩვენი კი რუსულიო, ამიტომ ლექსების წერას და კითხვასაც კი სასტიკათ გვიკრძალავდენო.

ადრინდელი „ცისკარის“ რედაქტორი ივანე კერესელიძეც ასევე ამბობდა, როცა მე 1857 წ. „ცისკარის“ გამოცემა განვახლეო. მრავალნი დამცინოდენ და მეუბნებოდენ: „შე საცოდავო, ეგ ქართული „ცისკარი“ შენ პურს არ გაქმევს, მშიერი მოკვდები, ქართულ ენას და წიგნს ვინ რა თავში იხლის, რომ შენ „ცისკარს“ ბეჭდავო. აბა ვილა კითხულობს ქართულათ და ვილა ლაპარაკობსო. ასეთივე ცნობის მაგალითია ილია ჭავჭავაძე, როცა ის 1820—1830 და 1840 წლის ქართველობას ასე აყვედრის:

„თქვენ არ ხართ ისა, რომ ღვიძლი ენა,
ბრძანებით დასთმეთ აღმოსაკვეთათ,
შიშით არც კარში და აღარც ხალხში,
მას აღარ ხმარობთ თქვენდა სარცხვენათ“.

მეცხრამეტე საუკუნეში ასე მიფრინავდენ დღენი და მით ქართული ენა და წიგნიც დღითი-დღე ეძლეოდა სასტიკ დევნას და მოსპობას.

ქართული ენა გამობილ იქმნა ქართველთ თავად-აზნაურთ ოჯახებში.

ქართული ენა ჰგმეს ქართველთ განათლებულ (თუ კი ეს იყო საღმე) მოქალაქე და გლეხებმაც, გარუსების მხრით ამათ უფრო წინ გაუსწრეს თავად-აზნაურებს. ესენი უფრო სასტიკათ უკრძალავდენ თავიანთ შვილებს არამც თუ ქართული წიგნის კითხვას, არამედ ლაპარაკსაც კი. მოქალაქენი და გლე-

ხნი ეტყოდნენ ხოლმე თავის შვილებს: „ქართულს ნუ სწავლობთ, თორემ მზეს დაგიბნელებთ“. ასევე სხვა სიტყვებს ხმარობდნენ.

ზაქტა დავით გიგაშიძემა მიახლო: სკოლაში ქართული წიგნების კითხვას მე ძლიერ მივდევი, ჩემს მშობლებს ამაზე ჯადერი მოსდიოდათ. ამიტომ ამათ სკოლიდამ გამიყვანეს და შტაბში რუსის პისრებს მიმაბარეს, რომ ეგები იმათთან რუსული ისწავლავს და ქართულს თავი დაანემოსო. ჩემს დედამას გარდა, სხვანიც ასევე იყვნენ მაშინ დაშხამულებიო.

ასეთისავე უკულმართობის ცნობა არის ის, რომ ქართველები თავიანთ უკულმართობით იმ ბოროტ წერტილამდის მივიდნენ, რომ ქართველებს თვითვე ეთაკილებოდათ ქართული წიგნის კითხვა, ნამეტურ ქართული გაზეთის მკითხველებსაც კი მასხარათ იგდებდნენ. ასეთი დაშხამული შეხედულობა ქართველებს ცხადათ ემჩნეოდათ თვით ისეთ დროსაც, როცა თფილისში 1856 წელს პირველათ ქართული გაზეთი „დროება“ გამოიცა. ვინცკი ამ ქართულ გაზეთს იღებდა და ხელში ის რომ დაენახა ვისმეს, სიცილს დაუწყებდნენ მასხარობით, რომ ქართულ გაზეთს კითხულობსო.

II

ამ ბოროტი გარემოების სასტიკი წინააღმდეგი იყო იმავ დღიდამ გაზ. „დროება“ თავის დაარსების დღიდანვე. ამაზე წინეთ ჟურ. „ცისკარი“ 1857 წლიდამ, თავის შინაურის მიმოხილვით, ყველას იმას შესტიროდა და ეხვეწებოდა, რომ ქართველებო, შეიყვარეთ ქართული წიგნების კითხვა, ისწავლეთ თქვენი დედა ენა, ნუ ივიწყებთ დედა ენას და იკითხეთ ქართული წიგნებიო. სწორეთ ეს გარემოება იყო იმის მიზეზი, რომ 1860 წლებში „ცისკარში“ აკაკიმ შემდეგი ლექსი დაბეჭდა:

„ქართულზედ რომ ხელს იღებენ,
ველარც რუსულს ახერხებენ,

ქართულ ენას არათ ხდიან,
შვილებს კარგათ არა ზრდიან,
ტრედიაკო, სკის აქენ
და რუსთველს კი დასცინიან“.

და სხვანიც ასეთი სიტყვები, ასევე ამ გარემოების სასტიკი წინააღმდეგი იყო ჟურ. „მნათობი“ 1869 წლიდამ, ჟურ. „კრებული“ 1871 წ. რომელთა ხელის მომწერთა რიცხვი 200-ზე ზევით არ აღემატებოდა, ასევე იყო ამის წინააღმდეგი ზვა გამოცემანიც კი, მაგალითებრ როგორიც იყო „სასოფლო გაზეთებიც“ და „გუთნის დედა“ 1865 წ.

ამ გამოცემათა მეთაურნი გიორგი წერეთელი, სერგეი მესხი, ნიკოლოზ ნიკოლაძე და ბევრნიც სხ ანი ასეთნი. ამასთანავე არ შეიძლება არ დავასახელოთ ქართველთ კათოლიკეთაგან სტეფანე ზარაფოვი, და სტეფანე მელიქიშვილი, გამომცემელნი ვაზ. „დროების“ და ბევრნიც სხვანი ასეთნი და ნამეტურ კირილ ბეჟანის ძე ლორთქიფანიძე. რომელმაც ქართული მშვენიერი წიგნი „ჩონგური“ პეტერბურგში გამოსცა 1866 წ. სტუდენტობის დროს და მიხ. ბეთანელი, რომელმაც ილ. ჭავჭავაძის მოთხრობა „კაცია ადამიანი“ პეტერბურგში დაბეჭდა ცალკე წიგნათ 1868 წ. „ჩონგურში“ მოთავსებული იყო საუკეთესო ლექსები ქართველის პოეტებისა.

ეს მშვენიერი წიგნები პეტერბურგში გამოიცენ სწორეთ იმ დროს, როცა საქართველოში მთელი წლის განმავლობაში ორნაირი წიგნი არ გამოვიდოდა ხოლმე.

თუმც ისიც უნდა ითქვას, რომ საქართველოში რაც იბეჭდებოდა, ისიც ა' იყიდებოდა და მთელი წლობით გამოცემლების სახლში ეყარა და ღებოდა გაუსყიდავი, ან საიდამ როგორ რა უნდა გასყიდულიყო, როცა ქართულ წიგნს გარდა, ქართული ენა იდევნებოდა თვით სასწავლებლებში და ქართულს ეკკლესიაშიც კი. რუსის ეგზარხოსებმა 1818 წლიდამ ქართულს ენას ეკკლესიაშიც კი დაუწყვა დევნა, ჩი-

ნებით, ორდენებით და კამილაკებით შეისყიდეს თვით ქართველი სამღვდლოება და თვით ამ სულის მამებსაც კი აგზობინეს ქართული ენა ქართულს ეკლესიაში. თვით იმ სულის მამებმაც კი დაიწყეს ქართულს ეკლესიებში ქართულის წირვა-ლოცვის მაგიერ სლავიანურ-რუსულათ შესრულება.

ჩვენი ძველი მღვდლები ისე გარუსდნენ, ისე გადაგვარდნენ, რომ თვით ივინივე უწყობდენ ხელს და სცდილობდენ ეგზარხოსების სასიამოვნოთ, რომ ქართულის მაგიერ რუსულათ ეწირათ. ამიტომაც იყო, რომ თვით ქართველი ეპისკოპოსნიც კი ყოველთვის რუსულათ სწირავდენ: სიონში მთელი წლის განმავლობაში ერთათ-ერთი მხოლოთ 14 იანვარს, წმ. ნინო-ობას სწირავდენ ქართულს ენაზედ. სიონში ქართულს ენაზედ სახარებას აღდგომას და დიდ ხუთშაბათსაც კი არ კითხულობდენ. თფილისში უმეტესათ ქართველ მიცვალებულებს რუსული წირვის შესრულებით ასაფლავებდენ, რუსულათ აქორწინებდენ, ყველაფერს რუსულათ ასრულებდენ.

ა' ე და ამ გვართ ქართული ენა რუსის მთავრობისაგან იღვენებოდა სკოლაში, ეკლესიაში, შინათ და გარეთ, ქართული წიგნების ხსენებაც კი აღარსად იყო.

III

აი ასეთ დროს, ასეთ ერსა და ქართულ ენის გმობის ხანას, არაფერი ქართული წიგნები არ იყო და რაც იყო, ისიც მთელს თფილისში მათი პოვნა და შოვნა ძრიელ ძნელი იყო და სანთლით საქებარი. მთელი თვეები უნდა გველოთ და იაკობ გოგებაშვილის პატარა ანბანის მეტს სხვას ვერას იშოვნინდით. ამ შავ-ყამ ნისლით მოცულ დროთა ქართველთა შეგნებულთა მამულისშვილებს ყველას გული ბოდმით ჰქონდათ აღვსილი. ამ უბედურების დროს, თფილისში გრიგოლ ვასილის ძე ჩარკვიანმა განიზრახა ქართული წიგნის მაღაზიის გახსნა, რათა ამ მაღაზიას შეეკრიბა ერთათ ქართული წიგნები. აქას გარდა ხანდახან გამოეცა ქართული სახალხო წიგნები და მის საშუალებით ქართველის ხალხისთვის გაეადვილებინა ქარ-

თული წიგნების მოპოვების საქმენი, ამ ხერხით მისცემოდა ქართულს წიგნების გავრცელება ქართველს ერში.

ასეთ კეთილ განძრახვასა და წადილს წინ ელობებოდა ის გარემოება, რომ მაშინ ნება-რთვის აღება ძნელი იყო, წიგნის მალაზიისა, მიუხედავად ასეთის სიძნელის, გრიგორ ჩარკვიანმა მინც გაბედა და მთავრობას თხოვნა მისცა ქართულ წიგნის მალაზიის გახსნის ნებართვის აღებისათვის. მცირე ხნის შემდეგ მთავრობისაგან გრ. ჩარკვიანმა უარი მიიღო. ამ გვარათ ჩაიფუშა კეთილი საქმის განძრახვის სისრულეში მოყვანის თავდარიგი. აქ ამისთვის ვიტყვით შემდეგს:

მაშინ ქართული წიგნის მალაზიის გახსნის ნებართვის აღება და ქართული ჟურნალ-გაზეთების გამოცემის ნებართვის აღების საქმენი ისეთი ძნელი იყო და იშვიათი, რომ მასხედ ძნელი სხვა აღარაფერი იქნებოდა, როცა კი მოხდებოდა ესა და ვინმე რამე გამოცემის, ან წიგნის მალაზიის გახსნის ნებართვას მიიღებდა, იმას ყველა მცნობნი და მეგობრები დიდის სიხარულით მიულოცავდნენ, რომ „*ამჟამად კადინას და სუპაროვს ააღუთი*“. ასეთი ძნელ საქმეთ იყო მაშინ გამხდარი ბოროტი მთავრობისაგან.

ამიტომაც გრ. ჩარკვიანი ძრიელ დაღონებული იყო ამაზედ. ერთხელ ასე დაღონებული გორგონის ქუჩაზედ, შეხებულა იაკობ გოგებაშვილს, ამას უამბო წიგნის მალაზიის გახსნის ნებართვის შესახებ უარის მიღება. იაკობ გოგებაშვილიც დაღონდა, მერე ამან რჩევა მისცა ასე; მე ვნახამ ილია ქავჭავაძეს, მას მოველაპარაკებ დაღეს, ხვალ შენ წადი და ნახე, დაავალე დახმარება და ის მოგიხერხებს უსათუოთ.

მერე ღღეს გრ. ჩარკვიანი ვიახლათ ილია ქავჭავაძესთან და უამბო თავის დარდი და ქართული წიგნის მალაზიის გახსნის საკიროება. ილია ქავჭავაძემ მოისმინა დავალება და დაჰპირდა გრ. ჩარკვიანს, რომ მე ვნახამ მთავარმართებლის ხელქვეითს, მოველაპარაკებ და საქმეს მოგიწყობო. ერთი კვირის შემდეგ შემოიარე ჩემთანაო. გრ. ჩარკვიანი გახარე-

ბული წამოვიდა. ყველას იმედი მოგვცა, რადგანაც რასაც ილია ქვეყნადე იტყოდა, ის უთუოთ შესრულებულიც იქნებოდა, რადგანაც იმ დროს მთავარმართებლის ხელქვეითი მართველი ლენერალ სტაროსელსკი იყო, ილია ქვეყნადის ქვისლი გახლდათ.

ერთი კვირის შემდეგ გრ. ჩარკვიანი გაიხლათ ილია ქვეყნადესთან. ილია ქვეყნადემ უამბო გრ. ჩარკვიანს, რომ მენახე მთავარმართებლის გამგე, მოველაპარაკე და თან დავაღალე. იგი შემპირდა, რომ დავალებას შეასრულებს. ესლა შენ შეიარე და ნახე, გაახსენე ჩემი დავალება და პასუხს მიიღებო. მეორე დღეს გრ. ჩარკვიანი გაიხლათ მთავარმართებლის გამგეობაში. იქ მთავარმართებელი მოველაპარაკა გრ. ჩარკვიანს და ბოლოს უთხრა, რომ თხოვნა შემოიტანე ახლათაო.

მეორე დღეს გრ. ჩარკვინმა თხოვნა მიართვა. თხოვნა მიიღეს. რამდენიმე ხნის შემდეგ, შეიარა გრ. ჩარკვიანმა და 1878 წ. 10 მარტს, მიიღო უკვე ნებართვა ქართულის წიგნის მალაზიის გახსნისა, რის გამოც დიდათ უმადლიდა ილია ქვეყნადეს.

ამ სიხარულის დროს, მე და გრ. ჩარკვიანი შეავხანავდით წიგნის მალაზიის გახსნელათ. ჩვენი შეამხანაგების შემდეგ, გრ. ჩარკვიანიც შეუდგა წიგნის მალაზიის გახსნის სამზადისს. ბ. ჩარკვიანმა მალე მალაზია დაიკავა ქაშუეთის ეკლესიის მაშულში, აღექსანდრეს ბაღის შუა ალაგას და ამავე წლის ივლისის თვის განმავლობაში ჩვენ უკვე მალაზიაც გავხსენით. ამ გვართ გვედირსა ქართული წიგნის მალაზიის ნებართვის აღება და მოვესწარიო მალაზიის გახსნასაც.

მალაზია მოვაწყეთ ისე, რომ მთელი წიგნის მალაზიის ყაფაზები ჩვენ სულ ქართული წიგნებით გავავსეთ, აქ, ჩვენ გვქონდა ყველა ძველი და ახალი გამოცემანი, ჟურნალები და გაზეთებიც კი, სულ ყდებში ჩამოხლები და საკითხავათ გამზადებულნი, რასაც გრიგორ ჩარკვიანი და მეც ადრიდანვე ვაგროვებდით. დაბეჭდილ წიგნებს გარდა მე მქონდა დიდი

ძალი ძველი ქართული ხელთნაწერი წიგნები. მათში ზოგი პერგამანტზედ ნაწერიც იყო. ყველა ეს წიგნებიც ამ მალაზიაში იქმნა ჩემგან მიტანილი. მალაზია იქმნა ლამაზათ და სუფთათ. მოწყობილი; ;არედანაც ჰქონდა კარგი საუწყებელი ცნობა, რასაც ზედ ეწერა შემდეგი ქართული წარწერა: „ქარაყული წაცნას მალაზია გრავთან ვასილას ქე ჩარკვიანისი“.

ამ მალაზიის გახსნას მაშინდელი ქართული ორი გაზეთი „დროება“ და „ივერია“ დიდის სიხარულით მიეგება. ასეთივე სასიხარულოს პატივისცემით მიეგება მთელი ქართველი ერი და ნამეტურ თფილასი; ქარაველობა. მალაზიის გახსნის დღიდანვე ჩვენთან თითქმის მუდამ დღე მობრძანდებოდენ ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე, პოეტი რაფიელ ერისთავი, ალექ, ყაზიბეგი, ნიკოლოზ ლოლობერიძე, სერგეი მესხი და ასევე სხვანიც მრავალნი, თითქმის თფილისის ყველა ქართველთ მოღვაწენი, მწერლები და მოწინავე კაცები.

მალაზიაში მე ვიყავ და ვაწარმოებდი გრ. ჩარკვიანი კი სხვაგან მსახურობდა. ის მუდამ დღე მოდიოდა მალაზიაში და ჩვენ სადილიც ერთად გვქონდა.

ამ მალაზიამ ძალე მოიპოვა დიდი მნიშვნელობა და პატივისცემა. დავსძენთ აქ არა ქებით, რომ აღ. ყაზბეგმა ამ მალაზიის არსებობის წყალობით აიღო კალამი ხელში. ამ გარემოების საფუძვლათ ჩვენ ის გარემოება მიგვაჩნია, რომ მაშინ ჯერეთ ჩვენი წერა-კითხვის გამგეობა. თავის სამკითხველო და წიგნის მალაზიით ჯერეთ გცნობილი არ იყო. ამიტომაც თფილასელი ქართველების მოწინავე პირნი ამ მალაზიაში თითქმის მუდამ დღე დაიარებოდენ და საუბარს მართავდენ ქართულს მწერლობაზედ და მის აღორძინების საქმეებზედ.

აქ თითქმის კამათი, სჯა და ბ.ასი დილიდამ ლამის 10 საათამდე და ხან უფრო გვიანამდისაც გასტანდა ხოლმე. ასეთ სჯასა, ბაასსა და კამათში ყოველთვის მხურვალე მონაწილეობას იღებდენ შემდეგი პირნი:

დიმიტრი ბაქრაძე, ცნობილი ისტორიკოსი, სჯა და ბაასს

მართავდა საქართველოს ისტორიის შესახებ.

რაფიელ ერასთავი, საუბარს მართავდა ძველსა და ახალს ქართულ პოეზიის შესახებ. ამ დროს დასწერა მან თავის ისტორიული პოემა „ასპინძის ომი“. ამ მაღაზიაში სჯა-ბაასის შემდეგ მან თავის პოეზიას კილო შეუტყვალა.

იაკობ სვიმონის ძე გოგუაშვილი. ამის ლაპარაკის საგანი იყო ყოველთვის ქართულ ენაზე კარგი სახელმძღვანელი წიგნების ბეჭდვის საჭიროებაზე.

ზეტრე უმიკაშვილა. ამის საუბრის საგანი იყო ძველი ქართული წიგნების გამოცემაზედ, ძველი წიგნების შეკრებაზედ.

აღექსანდრე ყაზბეგი. ამის საგანი იყო სჯა ქართულს თეატრზედ და ქართულს პიესებზედ, რადგანაც ეს ამ დროს სულ პიესებს სწერდა. აწინდელი ყველა მისი მოთხრობები სულ პიესებათ ჰქონდა ნაწერი. მერე ეს პიესები გაუააკეთა მოთხრობებათ.

ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოდბერიძე. ამის ლაპარაკის საგანი იყო ქართული წიგნების გამოცემის გამრავლება და ამის საშუალებით მაღაზიის ფეხზე დაყენებაზედ.

კირილე ბუჟანის ძე ლორთქიფანიძე. ამის ლაპარაკის საგანი იყო ქართული წიგნების ლამაზათ გამოცემა და მით ქართული წიგნების გამშვენება.

ხანდისხან მობძანდებოდა ნიკოლოზ ნიკოლაძეც, სერგეი მესხი, გიორგი წერეთელი და ანტონ ფურცელაძე.

ახალგაზრდებთან დაიარებოდენ იმ დროის ყველა ახალგაზრდა მწერლები და პოეტები. ვაჟა ფშაველას ბინა თითქმის ამ მაღაზიაში იყო. ბევრნი გვირების დროს აქვე აფარებდენ თავს და იოლათ მიდიოდენ.

ასე და ამ გვართ ამ მაღაზიას მთელს ქართველობაში დიდათ გაუვარდა სახელი, ისე გავრცელდა ხალხში ამ მაღაზიის ქება, რომ ერთ დღეს აქ გაიხლნენ იმ დროის სამი ქართველი გამოჩენილი გენერლები. ესენი გახლდნენ: პოეტი გრიგოლ ორბელიანი, იმ დროის მთავარმართებლის ხელქვეითი

ლევან ივანის ძე მელიქიშვილი და ყაზახთა ატამანი გიორგი სიმონის ძე ერისთავი. ესენი მალაზიაში კარგა ხანს დაჩნდნენ, ილაპარაკეს ბევრი, შეაქეს მალაზიის დაარსება და ინატრეს ამ მალაზიის წარმოება და აღორძინება. პოეტმა გრიგოლ ორბელიანმა ღმერთს მადლობა შესწირა, რომ ქართული წიგნის მალაზია გაიხსნაო. მერე დიდის მადლობით და თავაზით გავგეზორდნენ იგივე.

ხშირათ მობრძანდებოდა ყოველად სამღვდელთა აღმკესანდრე ეპისკოპოზი, რომელთაც აღცაცებული იყო ქართული წიგნების ბეჭდვის აღორძინების საქმეებით.

ასეთ პირთა გარდა, მალაზიაში ერთობ ხშირათ და მრავლათ იწყეს სიარული იმ დროის სემინარიის, გემნაზიის და ასევე თფილისის სხვა და სხვა სკოლების უფროს მოწაფეებმაც. ყველა ამ მოწაფეებს ახალისებდა ის გარემოება და პირობები, რომ მალაზიაში დაცული იყო ყველა ძველი ქართული ჟურნალები და წიგნები, რომელთაც ივანი დიდის ხალისით თხოულობდნენ, შინ მიჰქონდათ და კითხულობდნენ. ასეთის იშვიათის წიგნებისათვის აქ მოდიოდნენ არამც თუ მოსწავლე ახალგაზრდები, არამედ ხნიერნიც კი და ისეთნიც, როგორც გახლდათ პოეტი ვახტანგ ორბელიანი, ანტონ ფურცელაძე და ასევე სხვანიც ბევრნი. ვისაც კი რაჟე ძველი ჟურნალი მოუხდებოდა, იგი უსათუოდ აქ უნდა მოსულიყო, სხვაგან ვერსად რას იშოვნოდა. ასეთის სამსახურით ამ მალაზიამ ცხადთა აღბეჭდა თავისი მალალი მნიშვნელობა.

აღსანიშნავია აქ ის გარემოებაც, რომ ხსენებულ პირთა გარეშე, ამ მალაზიის არსებობით დიდათ სარგებლობდნენ ქართველი მუშები, ხელოსნები და ნამეტურ ამათი წვრილი შეგირდები, რომელნიც ამ მალაზიის საშუალებით ადვილათ შოულობდნენ საკითხავს წიგნებს. ვისაც ფული არ ჰქონდათ, იმას უფულოთაც ვაძლევდით საკითხავს წიგნებს, ზოგსა ჩუქებით. მუშებსა და ხელოსნებს გარდა ამავე მალაზიიდან კარგათ სარგებლობდნენ თფილისში მცხოვრები ვაჭრები და მოქალაქენი,

როგორცაა ქართული წიგნები და ჟურნალები სახლში მიჰქონდათ და კითხულობდნ.

ეს მაღაზია იყო ისეთი განძი და ისეთი საღარო ქართველის ერისათვის, რომ ვისაც სურდა ქართული მწიგნობრობის გაცნობა, ის რომ აქ მოსულიყო და დაეწყო სიარული და კითხვა, იგი ამ მაღაზიის არსებობის საშუალებით მთელს ქართულს მწერლობასაც გაიცნობდა. გრიგორ ჩარკვიანის ცდას, როგორც ამშვენებს ამ მაღაზიის არსებობა და მისი შრომა და ამაგი, ისევე იგი საპატიო გახლავს იმითაც, რომ გრ. ჩარკვიანმა ქართული წიგნების გამოცემა დაიწყო ამ მაღაზიის გახსნის წინეთ.

1875 წ. გრ. ჩარკვიანმა გამოსცა ცალკე წიგნათ „თამარ ბატონიშვილი“, ისტორიული რომანი გრ. რჩეულოვისა. რასაც მაშინ ერთი კარგი გველენი იქონია ქართველს საზოგადოებაზედ. ამის შემდეგ რაკი 1878 წ. ქართული წიგნის მაღაზია დავაარეთ, ამიტომ გრ. ჩარკვიანმა მამე წელს გამოსცა სხვა და სხვა ქართული წიგნები. აქ ავღნიშნავთ მართოთ ერთ გამოცემას. ეს გახლავს ქართული სიმღერები, ნოტებზედ გადაღებული და გამოცემული 1878 წ. ბოლოს, რომელს ნოტებსაც ასე აწერია სათაური: „სახალსა ხმესა, კმასწვილებისათვის გადაღებული ნოტებზედ, ერს, სმ და ოის ხმას, მის. მჭავარანისა, გამოც. გრ. ჩარკვიანისა 1878 წ.“.

ესეც პირველი მაგალითი იყო მაშინ და მასთანვე სამაგალითო, რომ ღარიბმა მაღაზიამ შესძლო ამ ნოტების გამოცემის ხარჯის ატანა, საყურადღებოა კიდევ ის გარემოება, რომ ამ მაღაზიის გახსნის დღიდან წიგნების გამოცემას მოუხშირეს არსენ კალანდამ, ექვთიმე ხელაძემ, მ. ახპატელოვმა, სერგ. მდივანოვმა, ალ. თუთაევმა, დავ. გივიშვილმა, გ. სკანდაროვმა, „ყარამანინის“ გამომცემლებმა, პეტრე უმიკაშვილმა, მე და სხვებმაც. წიგნების გამოცემა ისე წავიდა წინ და ისე წახლისდენ მრავალნი, რომ 1878 წ. შუა რიცხვს, ქართული წიგნების რიცხვის სულ 50 ნაირი იქნებოდა, ამ წლის გასულს

100 ნაირს წიგნს გადააქარბა. ამას აჩენს თვით ამავე წელს გრ ჩარკვიანის მიერ გამოცემული ქართული წიგნების კატალოგი, რომელსაც ასე აწერია ზედა პირზედ: „ქართული წიგნის შადახია, ქაშუკეთის ეპიკლეზიის ქვემო ლუქნებში № 2 გრიგორ ჩარკვიანისა 1878 წ.“. ამ კათალოგიდამ სჩანს, რომ 1878 წ. გასულს, ქართულს ენაზედ 105 ნაირი წიგნი ყოფილა უკვე. გრ. ჩარკვიანმა არც შემდეგ დროს დასტოვა წიგნების გამოცემა. ამანების ანუსხვას არ შეუდგებოდა, დავსახელებთ მის მთავარ საქმეებს, რაც უფრო საყურადღებოა.

1881 წ. მან გამოსცა კედლის და ჯიბის კალენდარი, რაც პირველი მაგალითი იყო ქართველებში. შემდეგ ამის გრ. ჩარკვიანმა ქართულ სასტამბო საქმესაც მოჰკიდა ხელი და მალე სტამბაც გაიჩინა, რომლის ამხანაგები იყვნენ ალ დარევიჩი, არსენ კალანდაძე და წიგნის მალაზიაში კი ანთ. ჯუღელი და მე. ამავე დროს გრ. ჩარკვიანის მეთაურობით დაარსებულ იქმნა ქართული წიგნების გამომცემელი ამხანაგობა, რომელმაც რამდენიმე ხანი იარსება და რამდენიმე წიგნიც გამოსცეს საამხანაგოთ. ამის სტამბი, ისტორია რადგანაც ჩვენს წიგნში *ვაქვს აღნუსხული, ამიტომ აქ ამაზედ მოკლეთ მოვსჯრით.

გრიგორ ჩარკვიანის სტამბამ კარგა ხანს იარსება. 1905 წელს, რევოლიუციის დროს, გრ. ჩარკვიანი რამდენჯერმე დაპატიმრებულ იქმნა, ერთხელ გადასახლებულიც თფილისიდან სხვაგან. ამიტომ მეტი გზა არა ჰქონდა, სტამბის საქმეს უნდა გამოსთხოვებოდა, რადგანაც საოჯახო და ცოლშვილის საქმეც ამძიმებდა მას. გრ. ჩარკვიანი დასახლდა იქმნა 1901 წ. მეუღლე ამათი გახლდათ, აწ განსვენებული ჩიგიანის ასული. სამწიგნობრო საქმეებში ეს ქალიც დიდათ უწყობდა ქმარს ხელს, და თანაუგრძობდა ყველაფერში, სტამბის მუშაობაშიაც შეელოდა. იგი გარდაიცვალა 1916 წ.

გრ. ვას. ჩარკვიანს თავის მამაპაპეული მამული ავლაბარში ჰქონდა. რადგანაც ეს მამული მისთვის შორს იყო, ამი-

ტომ მან ეს შამული გაყიდა და მის ნაცვლათ იგი გადასახლდა დიდუბის მახლობლივ, რკინის გზის ახლოს, რასაც შემდეგ ეწოდა „ნაძალადევი“. ამ კუთხეში ფეხს იდგავდა და სახლდებოდა რკინის გზის სახელოსიო მუშები და ხელოსნები, რომლებთანაც დაახლოვება და დამეზობლეება გრ. ჩარკვიანსაც დიდათ ენატრებოდა.

ნატვრა აქ მას ჩინებულათ აღუსრულდა. ამ კუთხეში თანამემამულეთა ქართველთა წინაშე სამოქმედოთ ახალი ასპარეზი გაღმავალა. როგორც გრიგორ ჩარკვიანმა, ისევე ამის მეუღლემ, ან განსვენებულმა ელისაბედმა დაეითის ასულმა ხსენებულს კუთხეში დიდის გულის მოდგინებით დაიწყეს მოქმედება და შრომა. აქ, ამ ნაძალადევის ქართველთ წინაშე გრ. ჩარკვიანმა დაიმსახურა დიდი სახელი და პატივის ცემა, ხსენებულს ხალხში არ გაკეთებულა არც ერთი ს.ზოგადო რამ საქმე, რომ იქ იმ საქმის გაკეთებაში გრ. ჩარკვიანს მონაწილეობა არ მიეღო და თავის წილად რამე საქმე, ანუ სამსახური არ მაეწია. ასეთ საქმეების კეთებაში წინამძღოლობდა და შრომის მიღება გრ. ჩარკვიანისა არის ერთობ კარგი და მასთან სიმპატიური.

მაგალითებრ, „ნაძალადევი“ გრ. ჩარკვიანმა იმუშავა დიდის შრომის მოყვარეობით და თავდადებით, აღნიშნულის კუთხის მცხოვრებთა ინტერესებისთვის მან არასფერი დრო არ დაიშურა და სადაც კი საქირო იყო, ყოველთვის ესწრებოდა სხვადასხვა კრებებს, სხდომებს და იქ იღებდა მონაწილეობას მსჯელობით და დარიგებით. დიდი შრომა მიუძღვის ამ კუთხის სკოლების გახსნაში. ასევე მას დაეთმოება თვალსაჩინო ადგილი ადგილობრივ სახალხო თეატრის დაარსების საქმეებშიც. ეს ორი ასპარეზი სკოლა და თეატრი აშკარა მოწამე არის გრ. ჩარკვიანის პატიოსანის შრომის და მესამე გახლავსთ კიდევ ნაძალადევი ქართული ეკკლესიის აშენება და ქართულ ენაზედ წირვა-ლოცვის დაარსება. ბოლონდელი საქმე გახლავს ნაძალადევი, ანუ „ნახალოვკაში“, ქართული წიგნის მაღაზიის

განახლება, რითაც მან ამ მალაზიის გახსნით ადგილობრივ ხე-
ლოსანთა და მუშათა შვილებს დიდი სამახსოვრო და კეთილი
საქმე გაუკეთა. გაუადვილა სახელმძღვანელო წიგნების შოვნ-
ის საქმე და დღეის შემდეგ ამ კუთხის შვილები ხსენებული
კუთხიდან თლილისის შუა გულს ქალაქში აღარ მოდიან წიგ-
ნების საყიდლათ და ამაზედ მთელს დღეებს არა ჰკარგავენ. ეს
ისეთი სამადლობელო და კეთილი საქმეა, რასაც ფასი არა
აქვს. ამიტომ ჩვენ ქება-დიდებათ კი არ ვიტყვი, მხოლოდ
გავიხსენებთ გრ. ჩარკვიანის წიგნის მალაზიის არსებობის მნიშ-
ვნელობას, თან დავსძენთ მასაც, რომ წელს 1919-ში შეს-
რულდა 40 წელწადი, რაც ეს მალაზია თავი დამაარსებლის
წრომით და მეცადინეობით არსებობს და ამიტომ არ იქნება
შეტი, რომ ეს დიდებული სამწიგნობრო საქმის დაარსების და-
საწყისი თავის შესაფერი პატივისცემით აინუსხოს.

საჭიროთ მიგვაჩნია, რომ გამოვაცხდოთ შემდეგი:

ქართული წიგნის მალაზია, თფილისში, პირველათ არსენ
კალანდაძემ გახსნა 1873 წ. ესევე პირი წიგნის გამომცემელიც
იყო 1874 წ. ეს მალაზია მთავრობამ დაკეტა და არსენ კალან-
დაძეც დააპატიმრეს მეტეხის ციხეში. არსენს კალანდაძის მო-
ღვაწეთმა ჩვენს წიგნში თავის ალაგას გვაქვს აღწერილი.